

Klassmedvetenhet och det leninistiska partiet

av Ernest Mandel

Översättning, inledning och noter Per-Erik Wentus

Varför är arbetarklassen beredd att ta strid vid vissa tillfällen men undviker att göra det vid andra? Vad är det som styr tanken och handlingen? Frågan är lika aktuell nu som på 1800-talet när arbetarrörelsen kom till.

Ernest Mandel redogör i ett tal han höll, vid ett offentligt möte i London, som organiserades av International Marxist Group Fjärde Internationalens dåvarande sektion i England på hundraårsdagen av Vladimir Lenins födelse den 22 april 1970, att grunden för klassmedvetenhet – tanken – är att söka i den reella existensen men att handlingen – partiet – är en politisk fråga. Han förklarar hur.¹

Hundraårsdagen av Lenins födelse firades igår, den firas idag och den kommer att firas i morgon, på många håll i världen. Men det sker med tillställningar som är oss främmande för att inte säga motbjudande. De har – för att citera våra franska kamrater i Communiste League – tänt böneljus intill en mäktig revolutionär för att beveka den existerande makten. Med andra ord de önskar förklara sig; titta kvarlevorna vi ställer till beskådande är, när allt kommer omkring, kvarlevor av en väldigt trevlig person, socialisten som trodde på den gradvisa politiken och på den parlamentariska vägen. För att sedan å hans vägnar med ett 'men ursäkta mig' lägga ut texten, att han inte var så usel som borgerliga historiker velat måla honom. Och därefter fortast möjligt släcka, ty även i ett flämtande ljussken är denne store revolutionärs kvarlevor en aning generande för dem och för deras politiska målsättning. Den vi känner – från majdagarna i Frankrike och från andra håll i världen – den fredliga samexistensen

Vi tror inte det är möjligt att fira Lenins födelsedag med spektakel och samtidigt vara honom värdig. Vad Lenin förtjänar är inga stearinljus utan verklighetens flammor; revolutionära flammor. Det enda sättet att leva, och visa respekt för vad Lenin gjort mänskligheten, är att vara revolutionär. Och Lenin hade detta gemensamt med Marx, han begrep det nödvändiga i att förena teori och praktik på en förhöjd nivå; en revolutionerande teori och en revolutionär praktik.

Så istället för att ikväll uppvigla er med vad ni redan vet – Lenins imperialismteori och hans stats- och revolutionssyn – ska jag uppehålla mig vid hans överlag viktigaste bidrag till Marx teori. Bidraget som i själva verket kom att avslöja glapp, ja några utvecklade sidor hos Marx och Engels.

Jag ska försöka hålla andemeningen och analysen på ett något högre plan än vad som vanligtvis brukas i debatten kring teorin om den revolutionära organisationen. En debatt som pågår sextio år efter *Vad bör göras* skrevs och som antagligen kommer att fortgå under många år. Jag hoppas jag gör Lenins praktik begriplig ifall jag inriktar mig på vad som kunde kallas teorins rötter. Ty idag kan Lenins praktiska verksamhet begripas om den betraktas utifrån den ryska revolutionen; utifrån den Tredje Internationalen; utifrån de revolutionära rörelser som uppstod efter att den

¹ Översättningen är gjord från pamfletten: Ernest Mandel. *Class consciousness and the Leninist Party*. Colombo: Spark Publications, 1971. Översättningen är gjord 1982, men har inte publicerats tidigare.

ryska arbetarstaten urartat; och utifrån revolutionärt marxistiska organisationer utanför sovjetbyråkratins grepp, som vår. Kontinuiteten i detta är organisationsteorins kontinuitet.

Många människor ser Lenins organisationsteori i första hand som en teknisk manick, som något slags regelverk en funktionsduglig organisation måste ha. Regeln om den demokratiska centralismen är den mest välkända men också den mest debatterade. Men kärnan i Lenins organisationsteori är enligt min mening på intet sätt ett amalgam organisationsregler. Dess rötter ligger mycket djupare. Teorin befattar sig med frågor som är mycket viktigare. Den ställer spørgsmålet om vad som är kärnan i begreppet socialistisk revolution och likaså vad som är kärnan i arbetarklassens egen frigörelse. Det är om dessa djupare rötter i den leninska organisationsteorin, som jag vill göra några påpekanden.

Lenins organisationsteori och motsägelser hos Marx

Lenins organisationsteori handlar om arbetarklassens reella medvetande. Om hur klassmedvetandet utvecklas och om att dess utveckling saknar regelmässighet, att den är ojämn. Vi bör förstå detta teoretiskt. Vi måste således ställa Lenins teori mot andra uppfattningar och teorier, också utvecklade för femtio till sextio år tillbaka, och varav vi kan dra en historiens balansräkning. Och vi måste ställa samtliga teorier mot de historiska fakta vi kan se idag.

Så förberedda ska vi gripa oss an två varandra motsägande ståndpunkter hos Marx, som logiskt leder till två helt olika organisationsuppfattningar.

Den ena ståndpunkten dvs om problemen i klassmedvetandet hittar vi, inte enbart hos den unge Marx, utan också hos Marx och Engels vid mognare år (den modifierades men var i sak som förut.) Den är, klassmedvetandet utvecklas – mer eller mindre – automatiskt ur klasskampen. Därefter har vi, hos Marx, ett begreppslogiskt resonemang. Kapitalismen mår obönhörligen av klasskampen. Arbetarklassen och kapitalistklassen har – givet deras faktiska existens – varandra oförenliga intressen och de drabbar samman. Dessa sammandrabbningar leder till strider och ur dessa strider (så formulerar sig Marx och Engels på många ställen) utvecklas obönhörligt ett arbetarnas klassmedvetande. Med andra ord vid bestämda punkter i utvecklingen organiserar sig arbetarna först i fackföreningar, sedan i politiska partier medvetna om sina klassintressen kämpande för sin frigörelse. Detta sätt att resonera finns i Marx och Engels skrifter. Uppfattningen leder, åtminstone delvis, till den uppfattning vi finner hos de socialdemokratiska masspartierna omkring sekelskiftet.

Men det finns också en annan tankegång i Marx analyser. Den löper genom hans skrifter, i synnerhet hos den mognare Marx. Och den leder till en ståndpunkt som är nästintill tvärsamt mot den första. Det är uppfattningen att i varje klassamhälle är den härskande ideologin den härskande klassens ideologi. Och naturligtvis om utsagan ska vara meningsfull kan det inte betyda att den härskande ideologin är den härskande klassens ideologi för det vore meningslöst, bara en tautologi. Vad Marx menar när han säger att den härskande ideologin är den härskande klassens ideologi är förstås att den härskande ideologin är alla klassers ideologi och inte enbart härskarnas egen.

Det är inte svårt att förstå att dessa två tankegångar leder till två mycket olika slutsatser, eftersom om det är sant att arbetarklassens ideologi i ett stabilt kapitalistiskt samhälle är borgerligt eller småborgerligt då är det uppenbarligen inte tillräckligt att församla arbetarna nånstans, utifrån förutsättningen att klasskampen skulle leda till att de, mer eller mindre automatiskt, utvecklar ett socialistiskt medvetande i akt och mening att bekämpa kapitalistklassen. Tar vi oss an frågan istället som bestående av flera element då kommer vi, utan större svårighet, att

upptäcka tanken som blev grundvalen i Lenins organisationsteori. Låt mig med en gång säga att den tanken inte initierades av Lenin utan att det var Karl Kautsky och andra österrikiska socialdemokrater som utvecklade den långt före Lenin tog vid. Ni kan hitta den i det s.k. manifestet som de österrikiska socialdemokraterna antog 1889. Och vi hittar den också mycket klart uttalad i Marx' och Engels senare skriftställning Jag ska ge er ett betydelsefullt exempel, därför att där finns de ord som senare kom att vändas mot Lenin när han använde dem.

Arbetarklassmedvetandets ojämna och sammansatta utveckling

Marx skrev ett cirkulär, den 1 januari 1870, för den Första Internationalen gällande ett problem som fortfarande står på dagordningen – arbetarklassmedvetandet i Storbritannien – och han säger att vissa, det är de senare anarkisterna som då verkade inom den Första Internationalen, angriper oss för att vi håller kontakt med den fackliga rörelsens företrädare som finns i Internationalen. De förstår inte varför vi odlar dessa kontakter, säger Marx, men den brittiska kapitalistklassen och den brittiska kapitalistiska pressen förstår mycket väl vår målsättning; vi försöker införa revolutionär socialism, revolutionär socialistisk medvetenhet i den brittiska arbetarklassen och i dess rörelse. Nåväl, just dessa ord finns i Lenins *Vad bör göras*, dvs att utifrån införa i klassen ett revolutionärt socialistiskt medvetande. Något det uppenbarligen inte hade. Alla som studerat engelsk historia håller med om att den engelska arbetarklassen inte hade ett revolutionärt socialistiskt medvetande 1870. Denna marxiska tanke togs senare upp av den tidiga socialdemokratin och det är från den som Lenin tog dessa ganska så utmanande ord till *Vad bör göras* och för vilket just han har angripits så många gånger.

Lenins organisationsteori handlar således om problemet med arbetarklassens medvetande. Nåväl, man kan alltid väja inför verkligheten med att förneka problemet eller hävda att det är löst och det är en bekväm hållning. Men för oss andra finns problemet kvar och det ligger inbäddat i Marx' teori. Låt mig exemplifiera. Under en revolution löper arbetarnas medvetande framåt med ryck och språng och kan – och gör det mestadels – höja sig över medvetenheten hos en revolutionär organisation. Vi känner till att under den ryska revolutionen 1917 låg medvetandet hos Petrograds arbetare långt före den bolsjevistiska partiorganisationens, att under den spanska revolutionen 1936 var de revolutionära arbetarnas medvetande i Barcelona och i andra städer högre än alla politiska organisationers. Rent allmänt är det så, och jag ska naturligtvis inte ifrågasätta detta, men som jag sa förut det löser inte hur revolutionen ska genomföras under senkapitalismen.

Det konkreta problemet är hur ska man verka för revolutionen? Vänta tills revolutionen kommer och därmed klassmedvetandets plötsliga omfattande språng framåt och då gripa in? Eller...? När man realiserar att revolutionära tillstånd inte inträder varje dag, varje månad eller ens varje år då ställs man inför samma problem som Lenin ställdes inför. Det finns en arbetarklass som, som klass betraktad, saknar socialistisk medvetenhet, Och som, givet existensen under kapitalismen, inte automatiskt får den. Men varje klassmedvetenhet, i skiftande grad och form, kommer att utvecklas än framåt än med avbrott. En medvetandeutveckling som beroende på befolkningen skiftar geografiskt, regionalt och i fabriker. Och skiftar beroende på fabrikenas storlek i små och stora fabriker, beroende på att en bransch är olik en annan osv osv. Jag menar att denna leninistiska syn på arbetarklassens medvetandeutveckling som ojämn och sammansatt svarar mot en historisk realitet och mot de empiriska bevis som 150 års arbetarklasshistoria har gett oss.

Exemplet England är kanske det bästa att analysera därför att den unge Marx gör här ett mycket stort misstag. I Marx skrifter från 1845 finns ett berömt stycke som senare användes av mensjevikerna mot Lenin. Det var mycket andefattigt gjort just därför att mensjevikerna inte insåg att

Marx hade haft fel, grovt fel. Det är ett stycke vari Marx beskriver Västeuropas händelser omkring 1840 i England, Frankrike och Tyskland. Och han säger "Nåväl, vi ser hur kapitalismen skapar en klass som endast har elände och bördor på sin rygg, det är en sådan klass som behövs för att kasta all privategendom, all utsugning över ända" osv, osv, vilket uppenbarligen var sant men stycket slutar med "Och framför våra ögon ser vi hur den brittiska..." (han talar också om de franska och tyska arbetarna men jag förbigår dem, utan att de brittiska.. och det är detta som är så ytterligt svårt med denna typ av resonemang) "...vi ser hur de brittiska arbetarna drar de nödvändiga politiska slutsatserna av sitt tillstånd" Detta skrevs 1845. Fyrtio år senare 1885 när Engels skrev om den engelska arbetarklassen skrev han inget likt detta, han citerade vad Marx hade sagt bara några år innan, "att den brittiska arbetarklassen har i det mesta borgerliga värderingar". Engels använder sig av en berömd mening hos den äldre Marx "i England är allting borgerligt, feodaltherrarna, adeln, är borgerliga, borgerskapet självt är borgerligt och tyvärr är också arbetarklassen borgerlig." Nåväl, det är lite av en överdrift, jag skulle inte dra det så långt. Men uppenbart är, fyrtio år efter Marx överoptimistiska bedömning, drog de brittiska arbetarna inga revolutionära socialistiska slutsatser av sin proletära tillvaro.

Och ser vi saken 100 eller 120 år senare är det än mera uppenbart så. Entydigt är i varje fall, att den sorts resonemang som drar ett omedelbart kausalt samband mellan varat och medvetandet, är lika fel idag som då. Och jag anser, om man iakttar historiska fakta objektivt, måste man acceptera att klassmedvetandets utveckling är ojämn och oregelbunden alltid och överallt. Jag ska ge ett exempel från Frankrike, det finns andra liknande exempel, men detta exempel är ytterligt slående därför att det visar på hur den franska arbetarklassopinionen, i maj 1968 och i riksdagsvalen i juni, förändras på så kort tid.² Många har försökt tolka det ena i ljuset av det andra, såsom vi kunde höra för några månader sen i den debatt vi hade med Monty Johnstone som försökte tolka arbetarnas hållning under generalstrejken utifrån deras hållning i riksdagsvalet.³ Det argumenterandet är mycket gammalt. Man kunde höra samma sak i Tyskland i början av 1919 då vi bevittnade mäktiga revolutionära rörelser som stiftade arbetarråd, sovjeter, på gränsen till en socialistisk revolution under november, december 1918 och i januari 1919. Månaden efter, i februari, var det val till riksdagen. Socialdemokraterna fick 43 procent av rösterna, de borgerliga partierna tog resten. Det lilla antalet röster som lades för den revolutionära strömningen var helt betydelslös. Men betyder detta att dessa arbetare som beväpnat sig, som genomfört revolutionära strider på Berlins gator, som demonstrerade 300 000 till 400 000 starka i verkligheten inte var några revolutionärer? Nej, det betyder det inte. Det betyder att arbetarklassmedvetandet utvecklas just på detta sätt, såsom Lenin såg det och som jag sa förut, i ojämn och oregelbundna rörelser. Rörelser som kan svänga från en ytterlighet till en annan på ganska kort tid. Medvetande som kan göra stora språng framåt och sedan återgå. Och så länge man ser den oorganiserade arbetarklassen enbart som en klass, kan man få hatten tvinnad ett flertal gånger av det mycket motsägelsefulla agerandet, som skrifter om inte dag till dag så åtminstone från en månad eller ett år till en annan. Hur kommer detta sig? Det finns ett flertal sakliga skäl till denna ojämn och oregelbundna utveckling i arbetarnas klassmedvetande.

² Hänvisningen till Frankrike är otidlig för en senare tids läsare. Men då var generalstrejken i Frankrike i maj 1968 mer än allmänt känd. 10 000 miljoner deltog. General Charles de Gaulle som var president tog upp diskussioner om att inkalla trupper. Det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet satte hämsko på strejken med att ständigt mana för en återgång till arbetet.

³ E Mandel hänvisar till en offentlig debatt som han hade med ledaren för Storbritanniens kommunistiska parti Monty Johnston, en dåtida dubcekitt, 1969. För E Mandels syn på maj 1968, se Ernest Mandel. "Nogle kommentarer til opstanden i maj 1968" i: *Zenit. Nordisk socialistisk tidskrift* (Lund) nr 4/1968, och Ernest Mandel. *The Lessons of May 1968: the Commune Lives*. London: IMG Publication, 1971.

Den första och viktigaste förklaringen är naturligtvis att folk i gemen inte lär sig genom att läsa sig till lärdomen. Erfarenhet och medvetande tillgodogörs inte via läsande eller studier. Folk tillvaratar erfarenheten ur handlingen, från vad som görs.

Det betyder, en klassmedvetenhet som utvecklades permanent förutsatte en ständigt aktiv arbetarklass och detta står i motsättning till själva naturen hos det kapitalistiska samhället, och det är denna natur som tvingar arbetare att – för att överleva – försälja sin arbetskraft. De kan inte vara i ständig strejk och de kan inte göra “permanent” revolution. De kan inte strejka och revolutionera varje dag, då svalt de ihjäl.

Det är således denna diskontinuerliga natur hos arbetarklassen – handling kontra ingen handling – som bestämmer den diskontinuerliga naturen i arbetarklassmedvetandet. Det är endast de stora samlade aktionerna som medför språnget framåt i medvetandet, och det är lika ofrånkomligt att efter en sådan samlad aktion återgår medvetandet ifall aktionen inte lett till ett revolutionärt resultat. Och i förbigående sagt är detta skälet – den felande länken – revolutionens gyllene regel att snabbt förskjuta klassmedvetandet framåt. För vad som karakteriserar revolutionen i motsats till vardagen är att i en revolution blir folk mycket aktiva och permanent aktiva. Man håller demonstrationer nästan varje dag, man håller ständiga möten vilket fullständigt förrycker normalt liv dvs det i det borgerliga samhället integrerade livet och av detta skäl kan medvetandet rycka framåt mycket, mycket fortare än vad det gör under stabila kapitalistiska förhållanden.

Den andra förklaringen, det materiella skälet om man så vill, till denna ojämna, diskontinuerliga, oregelbundna klassmedvetandeutveckling har sina rötter i arbetarklassens sammansättning. Arbetarklassen har sin historia liksom vilken annan klass och arbetarklassens uppdelning återspeglas i dess historia. Det finns arbetarklassfamiljer som sedan generationer är ättlingar till andra arbetare. De finns inte överallt men i vissa delar av världen. (så sett är England och mitt eget hemland Belgien de mest privilegierade) där man under århundraden har haft en städernas arbetartradition. Det finns andra delar i arbetarklassen som utgörs av landsbygdens halvproletära skikt sen en generation eller två. Och det finns söner och döttrar till småvaruproducenter dvs småbönder, torpare eller hantverkare och småhandlare. Det finns arbetare som nyligen blivit arbetare i staden, andra som varit det under lång tid. Slår man ihop detta historiska resultat visavi arbetarklassens ursprung med dess ideologiska och kulturella uppdelning framträder tydliga arbetarskikt som ännu idag underställs t.ex. kyrkans inflytande. Jag tänker på den katolska kyrkan i länder som Italien eller Belgiens flamländska del. Det finns delar i arbetarklassen som influeras av andra klassrörelser, ideologier eller institutioner. På detta spektrums andra halva finns den arbetarklass vars föräldrar och förfäder och -mödrar varit fackligt organiserade eller/och organiserade i arbetarrörelsens olika politiska grenar. Sammanslår man denna ideologiska uppskiktning med den historiska och sociologiska och om man därtill lägger ytterligare ett element, som marxister inte tycks vilja befatta sig med men, som icke desto mindre är ett faktum, att individerna skiljer sig åt psykologiskt, att det finns de som av naturen revolterar mot orättvisor och de som är mera fördragsamma inför förtryck och orättvisa, då blir summa summarum det som finns socialt, ideologiskt och individuellt. Och det bör framgå att problemet inte ligger i den eller den stora teorin eller i metafysiska abstraktioner utan i att delar av arbetarklassen uppnår en elementär, en politisk och en revolutionärt socialistisk klassmedvetenhet, mycket snabbare än andra. Det har under senare år publicerats ett antal sociologiska undersökningar som belägger detta klart och entydigt.

Bolsjevismens sociologiska rötter.

Det finns en utmärkt engelsk sociolog (kalla honom halvvänster om det ska vara nödvändigt med en definition) vid namn David Lane. Han har enligt vad jag vet gjort den första sociologiska undersökningen av mensjevism och bolsjevism. Naturligtvis är fakta svåra att få fram i ämnet, såhär långt efteråt, men utifrån alla de fakta som han kunnat samla ur olika källor framgår en mycket tydlig bild. Det tycks vara så att den stora majoriteten industriarbetare, i städer med lång industritradition, i storstäder med stora fabriker, var bolsjeviker. Mensjevikernas fästen, under den undersökta tiden från 1902 till 1910 och 1917, fanns i de mindre branscherna, i branscher som av sakskaäl inte kunde finnas i storstäder, såsom gruv- och oljeindustri.

När Lenin diskuterar det proletära väldet i *Staten och revolutionen*, nämner han inte en enda gång partiets ledande roll visavi arbetarråden. Och det vore meningslöst, därför att partiets ledande roll uppnåddes av Lenin, som ett resultat av politisk trovärdighet, utifrån förmågan att övertyga arbetarna. Partiets ledande ställning åstadkoms inte genom censur, våld och med att underkupa folk. Jag hävdar att denna uppfattning är den sanna arbetarstyre- och arbetarstatsuppfattningen och att den är Lenins syn. Hur kan man hävda att karikatyren där partiet substituerar arbetarklassen och massorna vore den sanna? Den som söker göra en objektiv sammanställning av vad Lenin skrev, om partiet, om arbetarråden, om råds makten och arbetarstaten blir tvungen att medge, att för honom var existensen av ett revolutionärt parti, trovärdigheten hos detta revolutionära parti, partiledningens kapacitet inte en motvikt till arbetarklassen utan, att arbetarklassens egen aktivitet och klassmedvetande sågs som en förutsättning, för att partiet kunde utvecklas till den grad det gjorde. Och just i denna sak kan vi göra en historisk prövning därför att, historiska fakta har besvarat frågan om substitutionalismen, något som Lenin har anklagats för. Jämför de arbetarråd vi sett, vi har sett tillräckligt många på olika platser i världen. Jämför arbetarråden i de ryska städer där bolsjeviker var i majoritet åren 1917-20 med arbetarråden där mensjeviker var i majoritet. Jämför de bolsjevikledda råden med dem i Ungern eller i Spanien och säg sanningen, var existerade de längst, var visade de den högsta graden av arbetarklassaktivitet? Var visade de sin kapacitet att bestå längst, och möjliggöra för arbetarna att ha ett maximalt utrymme för vad arbetarna själva tycker, och för vad arbetarna själva vill göra? Var det där det fanns bolsjeviker i ledningen eller där arbetarna var förhållandevis opolitiska, eller där de stod under inflytande av socialdemokratin eller anarkismen? Vi har aldrig förut i historien sett sådan egenaktivitet sådan självorganisering som i de arbetarråd, de ryska sovjeterna, som stod under bolsjeviker ledning åren 1917 till 1920-21. Detta är svaret på frågan om Lenin och substitutionalismen. Man kan efteråt säga, men de dog ut. Naturligtvis, men arbetarråden gick i kvav pga arbetarnas bristande egenaktivitet. Rötterna till den ryska revolutionens urartning hittas inte i nå t bolsjevistiskt ränksmideri, de finns inte ens hos Josef Stalin. Rötterna till den ryska arbetarklassens växande handlingsförlamning finns i villkoren som omgav dem. Vi känner till dem idag – hungern, landets handelsmässiga och diplomatiska isolering, världsrevolutionens nederlag, arbetarnas minskade antal, industrins sönderfall – här ligger de reella rötterna. Stalins styre, byråkratins makt är följderna inte orsakerna. Så det enda man kan säga är; när arbetarklassen inte agerar för sig själv finns det ingen sovjet eller arbetarnas styre. Detta är ganska så självklart. Men vad som inte visats i historien ännu någonstans, är att ett revolutionärt arbetarförtrupp parti med djupa rötter i arbetarklassen som vunnit trovärdighet utifrån egen förmåga och styrka, skulle på något vis utgöra ett hinder för klassens självorganisering och ageranden på egna villkor.

När vi i denna mening hävdar att dagens leninism, leninismens fortsättning finns i den Fjärde Internationalen är vi medvetna om att med vår önskan, vår vilja, vårt försök att bygga en

revolutionär organisation – partier och en international – står vi på intet sätt i konflikt med eller försinkar den växande aktiviteten, initiativen hos dagens arbetarklass utan tvärtom, såsom vi kunnat se om än i liten skala i Frankrike, kan vi endast förbättra förutsättningarna för en förhöjd aktivitet, initiativ och handling.